

⁷³ Г р е к, И. Обществено движение..., 88—91.

⁷⁴ НА РМ, ф. 2, оп. 1, д. 3749, л. 1—3, 11—14, 20, 23—24. През 1844 г. комисията на Атрешков установява факти за бягство на преселници зад границата. Така, жителите на колонията Новопокровка заявяват, че когато през 1843 г. "започна изтегляне на различни колонисти от началството, то нашите мъже... за да не попаднат под такова наказание забягнаха зад границата в турските владения". За това, че "ропот... и намерения" на преселниците "тайно да заминат зад граница... възниква... от това, че... сега последва промяна в продажбата на напитки и свободна търговия на малки количества стоки — без заплащане на такса", свидетелства в свой рапорт и Кагулския земски началник П. Ф. Федоров /Пак там, л. 11/. Комисията прави извода, че не съществува заплаха за масово заминаване зад границата.

⁷⁵ Пак там, л. 27—28.

⁷⁶ НА РМ, ф. 2, оп. 1, д. 3749, л. 51—62.

⁷⁷ Д р у ж и н и, Н. Государственные крестьяне и реформа П. Д. Киселева. Т. 1, М., 1958, с. 89.

⁷⁸ В е л и к и, К. Цит. съч., 124—156. Бутков и Ган правят опит да свържат вълненията на "задунавските преселници" в началото на 40-те години на XIX в. с Браилските бунтове. Те донасят на висшестоящото началство за установени от тях уж връзки на най-активните участници във вълненията на Н. Франко, И. Велико, К. Койчо със задграничните българи, "въставащи против своето правителство". Е. Ган се опитва да доказва на П. Киселов необходимостта К. Койчо да се изсели от Комрат, който има голямо влияние сред колонистите, обвинявайки го, че е "посредник между нашите и турските българи" /ЦГИА СПб., ф. 383, оп. 5, д. 4367, Ч. 1, л. 38—39, 58; НА РМ, ф. 2, оп. 1, д. 3749, л. 34/. В действителност "задунавските преселници" вземат участие в подготовката на втория Браилски бунт от 1842 г.

⁷⁹ НА РМ, ф. 2, оп. 1, д. 3511, л. 171.

⁸⁰ Пак там, л. 167, 169.

⁸¹ Пак там, д. 3749, л. 50.

⁸² ЦГИА СПб., ф. 383, оп. 5, д. 4367, Ч. 1, л. 427—428.

⁸³ Пак там, л. 8. П. И. Атрешков докладва, че преселниците са напласнени от местната администрация: "Страхът от телесно наказание понякога прави и най-почтените от тях неволни престъпници. Нямайки смелост да откажат нещо на началниците, те подписват актове, без да знаят съдържанието им, или пък да се съмияват в правилността му". В резултат на това от тяхно име се съставят "актове без съгласието и одобрението на колонистите и понякога с подписите само на няколко по-важни собственици. И тези актове получават законна сила и служат като средство за целите на членовете на управлението" /пак там, л. 8—9, 42/.

БЪЛГАРИТЕ В СЕВЕРНОТО ПРИЧЕРНОМОРИЕ

ИЗСЛЕДВАНИЯ И МАТЕРИАЛИ

ТОМ ТРЕТИ

БЪЛГАРСКАТА ВЪЗРОЖДЕНСКА КНИГА В БЕСАРАБИЯ

Ч. I. Общ преглед на спомоществателското дело

ЕЛКА ДРОСНЕВА

Историята на българската книга и българския читател все още не е написана. Постиженията на науката и на любителите и почитателите на тази история към днешно време позволяват по-интензивно да се провеждат наблюдения върху историята на книгата и читателя не само в класическите български територии, но и в онези земи, в които в съответното време живеят компактни маси българско по произход население.

С оглед на Бесарабия този въпрос заслужава специално проучване. Централният град — Болград, създаден и цивилизован от българските преселници, заема първенстващо място в развитието на възрожденското книгопечатане и книгоразпространение. По брой на спомоществатели той е с водещо място в самата Бесарабия, а количеството поръчани книги го нареждат на седмо място сред емигрантските центрове. Същите 2041 екземпляра го поставят на 24 място от 1300-те селища, подпомогнали с абонамент или само с парични средства новобългарската книжовност¹. Печатляващ е неговият успех в това дело, толкова повече че градът е млад, възникнал на базата на старо малко селище — Табак — едва в XIX в. и за броени десетилетия успял да натрупа благосъстояние и висока жажда за наука и култура, така че да се извиси до център на книжовен живот не единствено в пределите на Бесарабия, но и в цялостната книжовна дейност на българската възрожденска нация. Не по-малко впечатлява постоянството на неговите жители в насърчаването на новобългарската книга — по предварителни данни за времето от 1843 до 1875 г. те внасят своята лепта за около 35 заглавия, някои от които претърпяват по две издания. Маниерът им е с малки изключения да поръчват умерено количество книги, но при всяка достигнала до тях възможност и в един повече от пъстър списък на хора. Това отличава болградските обитатели от одеските — с колосални понякога поръчки за брой екземпляри, но твърде често дело само на

няколко родолюбиви фамилии. Усилията на българите от Одеса на това поприще осигуряват на града 2973 екземпляра, които го нареждат на четвърто място сред емигрантските центрове и на 17 от всички селища, подпомогнали финансово възрожденската българска книжовност.

Заслужава специално да се подчертае, че сред много активните и спомоществателското дело колонии са и такива, имената на които са почти непознати на днешния ни съвременник, а често липсват и в специализираната литература. Така далече от родните предели, винаги в чужда държава — Русия, или Румъния, българските преселници и техните потомци не изостават от общобългарското книжовно развитие. Нещо повече — често те са в най-предните му редове.

Проучването на спомоществателското дело в Бесарабия дава на изследователя множество възможности. От първокласен интерес са имената на спомоществателите. Те са в състояние да разкрият българския именен пантеон такъв, какъвто го е регистрирал XIX в. в продължение на повече от три десетилетия. И най-бегъл поглед към тях разкрива като на длан сложното историческо развитие на българската народност в нейните етнически характеристики, политически сътресения, географски предели и всички възможни перипетии. Едно до друго се редят имена със славянски корен и окончания, осветени от християнската традиция и отдавна възприемани като български; руски, украински, гръцки; с български, руски, арабски, румънски, гръцки оканчания, често в причудливи съчетания — да речем собствено име със славянска първооснова, презиме с гръцки корен и арабско окончание; фамилии, означаващи родното място, занаята или придобития прякор, съчинени от носителите, “за да им отворят високите порти” в съответната страна — Княжески, Боляров, или пък подчертаващи българската принадлежност, като Българов, например и най-оригиналната сред тях, избрана от един сопотски род, живеещ в Болград: Кралимаркови. Имената дават и още едно наблюдение — един и същи човек се записва с варианти на собственото си име в зависимост от това къде се абонира за книгата: Стефан — Степан, или Димитър — Димитраки; записва се с кирилица или пък с латиница; с окончание на фамилията -ов или пък -ович. Това са примери само от случаи, за които не може да има съмнение, че регистрират в различните книги един и същ спомоществател. Казано накратко: имената на бесарабските спомоществатели представят цялата история и география на българския именен пантеон, а в много отношения и графичните му особености.

Зад тези имена стоят съвсем конкретни хора, дали своята дан за националното ни Възраждане. Десетки, а може би и стотици от тях трудно се поддават на идентификация; мнозина сред най-активните пък изобщо липсват в досегашната специализирана литература. Там, където идентификацията е сигурна — все едно дали човекът се записва в едно и също селище, или пък срещаме името му в

няколко книги в различни селища — списъците дават възможност отново да се постави въпросът за личните библиотеки през възрожденската епоха вече не само на най-ярките личности на времето, но и на други, забравени през отделящите ни от онова време десетилетия. Има спомоществатели, които записват понякога по десет и повече заглавия, а от смисъла на записите личи, че имат предпочитания към определен вид четиво, към автори и дори да запишат повече от един екземпляр от заглавието — за дарителски, разпространителски цели, или пък в услуга на образованието, което самите спомоществатели дават, те се стараят да си подсигурят определено количество книги. Десетки са случаите, когато тази подсигуровка засяга не само личността на спомоществателя, но и неговите деца — ако самите те не са още във възраст, когато да записват книги, — а понякога и внуците. Ето защо списъците определено дават обилен материал за осмисляне на проблема с личните, семейни и родови библиотеки през епохата. Поради активната намеса на ред обществени организации в спомоществателското дело те са ценен извор и за реконструкция на някои обществени библиотеки към различните организации, най-често училищни.

От гледна точка на човешките контакти списъците предлагат прелюбопитна информация. В Болград например Панайот Греков и Диаманди Христофоров записват няколко заглавия, винаги един до друг. Така е и с Тодор /Феодор/ Афлатари и Васил Плакунов. Техните синове пък ще регистрират спомоществателството също в една и съща книга². Умишлено подбирям тези по-малко познати имена от Болград, защото Тошкови и Тошковичи, Палаузови, Васил Рашеев и Спиридон Стоманияков от Одеса са значително по-популярни. Не е безинтересен и случаят с д-р Васил Берон — спомоществател на няколко книги по един екземпляр, но поръчал пет от книгата на Блъсков, учител тогава в Болград; дарителската дейност на съпругата му — 76 екземпляра от труда на самия Берон³. Фамилията Берон впрочем има траен пиетет към насърчаването на българската книга. Сред най-интересните й спомоществателски изяви е тази за Българо-френския речник на Ив. Богоров /№ 19/: д-р Петър Берон записва 10 екземпляра в Париж /това е и цялостното присъствие на града в този списък/ д-р Васил Берон — 1 екземпляр в Болград, а Стефан Берон — 5 екземпляра в Букурещ, които дарява на Котленското училище.

В ред случаи записите следват една строга логика, която навежда на мисълта за организацията на спомоществателското дело в съответното селище, пък и за авторитетите на цялостния му обществен живот. Най-често като че ли списъкът е оглавен от учителя, свещеника, писаря, т. е. от хора, които в ежедневните си обществени и професионални задължения непрекъснато общуват с писаното слово, ръкописно и печатно. Те са и естествените духовни водачи, след които тръгват останалите. Учителите са най-често следвани от своите ученици, често изрично посочени като техни възпитаници. Не са редки случаите,

когато тъкмо учениците — без или със своя учител — дават и общия брой на спомоществователите в съответното селище. Среща се още един вариант — в първите две книги са обособени съответно “одеските възпитаници” и възпитаниците на Киевската духовна семинария. В този вариант не конкретният учител, а институцията, сбрала съдбините на младите българи за няколко години на обучение, слага знак върху тяхната обособена общност на хора, заедно страдали за доброто на българина и за българската книжовност.

Споменах, че освен имена на хора списъците съдържат и названия на организации. От разглежданите тук книги е видно, че поменато или не училището е водещ фактор в организацията на спомоществователското дело — по училища са записани спомоществователи в 18 от наблюдаваните заглавия. Най-активно е Централното училище в Болград, но някои книги визират и ученици и учители от училището в Ямболската махала /№ 10, 15, 16/ и Девическото училище /№ 12, 15, 16/, а за една от книгите се записват и двама души, ученици в училището към печатницата /№ 15/. Много активни се оказват в това отношение колонии. Единствената поява на Задунаевка в тук проследените книги регистрира и спомоществователи ученици /№ 3/. Така е още в Кулевча /№ 7/, където сред имената на учениците се четат и четири на момичета, Шикирли Китай /№ 10/, Импуцита /№ 15 — въпреки известна неяснота в данните/, Твърдица /№ 15/. Ученици се записват още в една от петте подпомогнати от жителите на Вайсал книги /№ 10/, в една от двете книги със спомоществователи от Банова /№ 10/, една от трите книги от Ташбунар /№ 10/ и от Долукьой /също № 10/. Конгас регистрира спомоществователи в две заглавия, едното от тях с ученици /№ 14/ Жителите на Чешмекьой са също сред най-активните — те подпомагат пет заглавия, а в две от тях участват и ученици /№ 15 и 17/. Два пъти се записват и възпитаниците на Тодор Минков от Николаевския пансион, водени от своя наставник /№ 21 и 22/. Има ги, впрочем и в третата книга със спомоществователи от Николаев, макар че там не са означени специално като ученици /№ 24/. С подпомагане на една от книгите се ангажират и българските ученици в Одеса /№ 22/. Вероятно е ученици да има и в други от книгите и в други селища, но те да не са изрично обозначени.

Освен като отделни личности — учители и ученици, училищата на преселниците се представят и със своите организации. Водещо е пак Централното училище в Болград, неговият комитет, наричан понякога “Попечителен”, друг път “Честитий”. Една книга записват “За обществените училища от българските колонии” в Комрат /№ 11 — 30 екз./; по едно заглавие поръчват училищата в Чешмекьой и Волканещи /№ 12/ и във Вайсал, Дермендере и Банова /№ 17/. Като организация Одеското българско настоятелство се появява веднъж /№ 9/, но категорично — с 200 екземпляра. От останалите 200 екземпляра 185 са осигурени от 6 представители на фамилия Тошкович от различни поколения. ОБН дарява своите 200 книжни тела на български училища. Колония

Конгас присъства в списъците и със своето “Почитаемо общество” /№ 15/, а драмата на Л. Каравелов за Хаджи Димитър /№ 23/ предизвиква интереса и на “Болградското театро”, заръчало цели пет екземпляра. Не записва изрично книжни тела “Кишиневското българско общество за разпространение на просвещението между българите”, но дарява една от най-крупните суми в рубли — 50 р. — за издаването на една от книгите /№ 22/. Читалища, учени дружества, женски обединения се ангажират пък с разпространяване на книгите.

Сред организациите заслужава по-специално внимание един манастир, почти изпуснат и от специалната литература — Киприяновият край Кишинев. Четири са само заглавията, които подпомага с абонамент за книжни тела /№ 1, 2, 3, 7/ и едно, за което дава пари — 100 рубли /№ 22. Повече от неговите са само рубли от ОБН — 120/. Настоятелите архимандрит Методий Габровски, а след смъртта му Козма Зографски и няколко монаси осигуряват 135 екземпляра от посочените четири заглавия — факт, който навежда на мисълта, че този център на книжовност напразно е изпадал от вниманието на изследвачите. И той, и конкретните хора, които поддържат обителта.

Посочих, че сред водещите личности в организацията на спомоществователското дело са учители, писари, свещеници, хората на словото, хората, свързани най-пряко с двете институции — училище и църква. Няколко примера за по-малко познати имена ще бъдат полезни, защото наредени до отдавна известните те непременно уплътняват картината. Учителят Иван Францов от Силистра записва 6 заглавия за времето от 1863 г. до 1872 г. — две в Болград, две в Чешмекьой и още две в Болград. Сред пътуващите и търсещи книгата учители е и С. Кабакчиев със своите пет заглавия за същото време, записани последователно в Болград, Конгас, отново Болград, а първата — в Чешмекьой. Пъстра е географията на спомоществователската дейност и на друг учител — Димитър Скачков. За осем години, от 1857 г. до 1865 г., той записва 5 заглавия, съответно в Болград, Кубей, Комрат и отново Кубей. Много е вероятно да е записал още една книга /№ 3/, този път в Измаил, където се е означил като “Д. Н. Скачков, кайраклийски колонист”, още повече че в друга книга /№ 1/, близка по време, сред кайраклийските спомоществователи се чете и името на един Николай Скачков, поръчал един екземпляр. Две книги в две различни места поръчва и учителят Ананий Бунжуков — в Долукьой /№ 9 — 10 екз./ и в Ташбунар /№ 10/. Два пъти се появява колонията Старотроян в спомоществователските списъци — и двата пъти благодарение на учителя Иван Симеонов /№ 10 и 17/. Пак учител — Н. Икономов — и неотлъчно следващият го П. Вълканов включват Еникьой сред селищата със спомоществователи /№ 15 и 17/. В първата с тях е и писарят Фарейников, а във втората се записват още няколко души.

Учители и ученици имат още една посока на действия в полза на спомоществователското дело — освен спомоществователи, те са и хора, записващи спомоществователи. Личат имената на учителя Георги Янев, записал

в Кубей радатели на българската книга от "Бесарабските в Русия български колонии" /№ 15, 16 души, 49 екз., пет от които са на самия Янев/, подпомогнал още поне две книги /№ 9 и 11, съответно в Кубей и Комрат/ и увлякъл във високата мисия и родния си брат Николай /№ 15/. Не всички хора, които Г. Янев записва, могат да се идентифицират, но прави впечатление, че мнозина от тях са сред редовните спомоществатели и са все учители, ще рече колеги на събирача. Със събирателска дейност се занимава и учителят Васил Карловчанин /№ 14/. В Конгас той записва 30 души за 30 книжни тела, три от които осигурява семейството му — по една книга стои срещу неговото име, това на съпругата му Мария и дъщеря му Съба. Спомоществатели за същата книга събира учителят Манчо Джуджев в Католой, ангажира и сина си, а няколко години по-късно го виждаме като спомоществател в Махмудие /№ 22/, когато вече е свещеник. В този план е интересно поведението на известния жеравненец Васил Икономов. Като ученик в Централното училище в Болград той е така увлечен по книгата, че е сред постоянните спомоществатели. Едно заглавие дори записва в Тулча, като не забравя да се самоопредели като ученик в III клас на Болградското училище. Събира спомоществатели за една от книгите /№ 14/ в Болград; успява да привлече четирима възрастни, сам записва 4 екземпляра за себе си — едно сериозно изключение, понеже по принцип учениците записват по един екземпляр, рядко два и почти никога по повече и така осигурява на това заглавие само от Болград 37 спомощници и 42 книжни тела.

В активността на свещениците може би най-силно впечатление правят две свещенически фамилии, също слабо или никак известни в науката: Киранови и Казанакли. Киранови виждаме в една от книгите /№ 3/, 9 души — свещеници, дякони, учители, дяди, разпръснати в четири селища. Благодарение на тази фамилия сред селищата със спомоществатели се записват Главан и Селиолу. Изглежда, че центърът им е в Девлетлиагач, но освен в Главан и Селиолу един Киранов живее и работи и в Дилжилере. В четирите колонии спомоществатели са общо 23 души за 25 екземпляра, а 9 от тях са Киранови и подсигуряват 11 екземпляра.

Свещенически е и родът Казанакли. Негови представители има в Болград, Ташбунар, Долукьой и Твърдица, записват 4 заглавия и изглежда са от две поколения. Един от тях — Николай — е сред авторите на една от тук разглежданите книги /№ 12/.

В една книга се появяват двама свещеници, очевидно братя, Андрей в Болград и Петър във Фонтиназинилор — Параладови /№ 17/. Тази е единствената записвана във Фонтиназинилор книга — 8 души за 8 екземпляра; водени са радетелите на книгата от свещеник Петър. Не е изключено информацията до тези хора да е достигнала именно чрез братята Параладови.

Писар осигурява появата на колония Ердек Бурну сред селищата със спомоществатели — Иван Зануда /№ 9/, когото срещаме и в Кайраклии /№

10/ Пак там, в Кайраклии, се записал и Григорий Зануда, сигурно негов роднина /№ 17/.

Колко тясно са свързани помежду си учители, свещеници, писари свидетелства между другото още един факт: учителят от Тулча, както се представя, Лука Степанов записва две заглавия /№ 9 и 15/, съответно във Вайсал и Курчий; писарят Христо също две /№ 9 и 17/ в Курчий и Банова; Стойчо, с неозначен занаят — в Банова /№ 10 и 17/. Техен роднина ще да е и Д. Цаню от Тулча, подпомогнал българската книга също в Курчий /№ 15/.

Примерите могат да продължат, но и така е ясно — учители, писари, свещеници; училище и църква са водещи фактори в спомоществателското дело, говорим ли за обществената страна на организирането му. Ефектът е между другото и в това, че училището например създава вкус не само към четивото, но и към грижата за неговото създаване и разпространяване, финансовото му подпомагане. Благодарен е в това отношение болградският материал, защото съдържа доста списъци с имена на ученици. Прави впечатление, че през един период от време във всеки клас се оформя група от по няколко човека, чиито имена четем винаги заедно и едно до друго в много от книгите. Същите тях хора след време виждаме вече възрастни, но с продължаващата грижа за подпомагане на българската книга. Като ученик, а после като възрастен Михаил Паничерски записва предимно в Болград /само веднъж в Одеса/ 10 заглавия за 12 години, т. е. преобладаващата част от излизащите книги със спомоществатели. Много активен е и Валериан Панайотов, подпомогнал за 6 години осем заглавия. Прокоп Давидов записва като ученик 4 заглавия и поне едно като възрастен. Вкусът към насърчаване на книгоиздаването остава и у Евтихий Лазаров — веднъж участва в това дело като ученик в Болград, а после го виждаме като учител в Дермендере. Активен като ученик е Христо Брусалийски, когото и по-нататък ще срещаме в списъците като спомоществател, вече възрастен.

В това дело, обединило възделения и усилия на учители и ученици, заслужава да се споменат поне още две имена, на две жени от девическото училище в Болград — директорката Надежда Пол, подпомогнала две заглавия, и учителката Екатерина Жукова с нейните три екземпляра /№ 12, 16, 17/. Точността и коректността изискват да се подчертае: списъкът на хора и книги може още твърде дълго да се попълва. Податките от разглежданите книги естествено ще бъдат добро градиво по следващите проблеми — за книжните състави на лични и обществени библиотеки.

Нужно е да се посочи обаче поне още един от механизмите за възпитаване на вкус към подпомагането на печатната книга: ролята на семейството и рода. Ред фамилии се представят с по няколко души, категорично или предполагаемо от две, дори три поколения. Извън известните фамилии — най-вече болградски и одески — ще приведа само два примера. Първият е с фамилията Тивчеви от

Болград. Шест пъти бащата Петър дава своята лепта за българската книга — единият след като се е върнал от Божи гроб. Следващите четири заглавия, с които се ангажира фамилията, записват децата му — синовете Владимир и Димитър и дъщерята Мария, все ученици. Една от тези книги /№ 16/ записват и тримата.

Вторият пример е с фамилията Королееви, родом от Панагюрище. Бащата Велко работи при Богориди, после в Бесарабия, автор е на книга⁵. Синът Иван учи в Киевската духовна семинария през 1858 — 1860 г., после е учител, включително и в Тулча в началото на 70-те години. Учител в Панагюрище е и другият син — Петко, познат и като спомоществовател през 70-те години. В разглежданите тук книги тримата заедно, означени с инициали, виждаме в една от книгите /№ 11/ сред жителите на Болград. Иван записва още три заглавия — две във Вайсал, където учителства /№ 10 и 17/, и едно в Болград /№ 12/. Много вероятно е техен роднина да е и Филип Королеев /№ 10/.

Важно е да се има предвид, че много от спомоществователите са хора, известни изобщо с родолюбивата си дейност. Като оставям настрана отново най-ярките имена, ще посоча само два случая. Сред спомоществователите в четири заглавия се чете фамилията Каназирски, представена предимно в Болград. Още през 40-те години А. А. Скалковски посочва, че Дмитрий Каназирски е построил една от градските чешми в Болград⁶. Нашите спомоществователи са със сигурност негови потомци и вероятно един от тях, със същото име, му е внук.

Вторият е Александър Узунов, сочен от същия автор като човека, който е направил останалите градски чешми в Болград⁷. Това ще е същият човек, който заедно със сина си записва за времето от 1857 г. до 1872 г. седем заглавия. Годишите, в които живее А. Узунов са неизвестни, но може би фактът, че синът Николай изцяло поема щафетата през 1865 г. /тогава е и последната записана книга от баща му/, ще се окаже добра следа за подобно уточняване.

В механизмите на формиране и функциониране на спомощствотелския институт съществена роля играят фактори като тематика, авторство, местонахождение на автора, място на издаване на книгата и ред други, които ще бъдат разгледани в следващата част на изследването. Те ще помогнат да се обясни и количеството екземпляри, които отделните заявители поръчват. Най-впечатляващ е може би един факт от бурната народополезна дейност на един от авторите — Сава Радулов. Сам той издава пет книги, подпомага още 6, а от една от тях — Историята на Добри Войников — записва цели 100 /сто!/ екземпляра. Поне за разглежданите тук книги фактът е уникален — един човек да запише толкова много екземпляри.

Списъците на спомощствотелите създават ред затруднения, които естествено слагат своя отпечатък върху точността на наблюденията. Драматична е на първо място съдбата на Бесарабия. Затова и при анализа в зависимост от

времето на излизане на книгата се вземат под внимание и други емигрантски центрове извън областта, в Русия и Румъния преди всичко. Списъците невинно дават отговор на въпроса за мотивите на записващия се, още по-малко за географския живот на книгата, защото селищата със спомощствотелите съвсем не го изчерпват. И ако за някои книги сме сигурни за кого са предназначени допълнителните екземпляри — както е с една книга със спомощствотелите от гр. Николаев, в която личи почеркът на Т. Минков да увлича питомците си в дарения за един или друг район на отечеството, за други, като в случая със С. Радулов, можем по-скоро да гадаем. Сериозни затруднения внасят грешките — на фамилни имена, движението по селища на спомощствотелите, повтаряне на част от списъка поради печатарско недоглеждане, груповото записване, липсата на разчленяване поне по категории ученици, студенти, възрастни или пък на учениците по класове; прехвърлянето на спомощствотелите от една към друга книга [сиреч, подписът не е гаранция за предпочитана тематика], непълните списъци, когато има изрично указание, че от други места авторът е очаквал, но кой знае защо не са пристигнали; записването със съкращения и ред други особености на тогавашното книгопечатане. Но дори и във вида, в който са достигнали до възрожденската публика и в който ги познаваме днес, те поднасят един обилен и разнообразен материал, често в сфери, за които по принцип десетилетия не сме и подозирали. Може би най-важното им достойнство е, че тези списъци са сред най-брилянтния изворов материал, който позволява разказът за миналото да се напълни с реалното човешко присъствие на конкретни хора, някога живяли и страдали за доброто на своя народ.

ПРИЛОЖЕНИЕ

Списък на наблюдаваните книги

1. Монах Нафанаил, З. Княжевски, Зерцало или огледало християнское, М., 1847.
2. Радулов, С. И Нравоучение за децата, Одеса, 1853.
3. Радулов, С. И. Галерия от Монтнионовски премии, Одеса, 1857.
4. Княжевски, З. Средства за предварване за заравянето на мнимо умрелите или примрелите чловеци, Цариград, 1858.
5. Княжевски, З. Средства за предварване за заравянето на мнимоумрелите или примрелите чловеци, II изд., Цариград, 1859.
6. Йошев, Г. С. Кратка всеобща история, Белград, 1861.
7. Калянджи, П. Сочинение Булгарина, Одеса, 1861.
8. Войников, Д. Кратка българска история, Виена, 1861.
9. Тошкович, Д. ред. Д. Мутев; С. Пелико, За длъжностите на човека, Болград, 1862.
10. Радулов, С. Учебник за български език, Болград, 1863.
11. Жинзифов, Р. Новобългарска сбирка, Москва, 1863.
12. Казанакли, Н. Краткий учебник по всеобща история, Болград, 1864.
13. Мънзов, И. И. Халима, или баснословни арабски повестности, Браила, 1864.
14. Доброплдни, С. И. Кратко здравословие, Болград, 1865.
15. Блъсков, Р. И. Изгубена Станка, Болград, 1865.
16. Радулов, С. Метода практична за лесно изучение на ромъния език. Болград, 1865.
17. Радулов, С. Священна история за децата, Болград, 1865.
18. Блъсков, Р. И. Изгубена Станка, изд. II, Русчук, 1867.
19. д-р Богоров, И. В. Френско-български и българо-френски речник, ч. I, Виена, 1869.
20. д-р Берон, В. Естествена история, Болград, 1870.
21. Енчев, Д. Неорганическа и органическа химия, Русе, 1871.
22. Чолаков, В. Български народен сборник, Болград, 1872.
23. Каравелов, Л. Хаджи Димитър Ясенов. Драма от пет действия. Букурещ, 1872.
24. Гинчов Шкипърнев, Ц. Две тополии или неочидана среща. Баллада. Цариград, 1872.
25. Гюзелев, И. Н. Ръководство към физиката. Прага, 1874.
26. Греков, М. А. Пушкин, Капетанската дъщеря. Букурещ, 1875.
27. Станкович Свищовец, В. Покрестението на едного свещеника Исидина. Букурещ, 1875.
28. Витанов, Д. О. М. Митчел А. М., Небесни светила или планетните и звездни минове. Виена, 1875.

БЕЛЕЖКИ

¹ Статистическите данни за Одеса и Болград са по Стоянов, М. Букви и книги. С., 1978, 170—171. От същата книга е почерпана и предварителната информация за спомоществателското дело в Бесарабия. Списъкът, който давам тук в Приложение, е на предлаганите книги. Тази под № 4 има второ издание, което включва същия списък на спомоществатели, събирани от З. Княжевски очевидно десетина години по-рано при престоя му в Русия, затова при изчисленията не се взема под внимание — добавени са само двама души в Цариград. Под № 18 е включено второто издание на книгата на Блъсков само за справка — заради възможността да се открие един аспект от механизмите на набирание на спомоществатели. Взети са под внимание и няколкото книги със или без спомоществатели, но дарявани, включително за Бесарабия.

² Вж. в Приложение, тук, №№ 3, 6, 8, 17; 9, 15, 16, 17; 23

³ Пак там, №№ 12, 15, 19, 20

⁴ Тук и по-нататък номерата на книгите ще бъдат посочвани в скоби след основния текст. Те съответстват на номерата в Приложение, тук.

⁵ За тази фамилия срвн. и: Българската възрожденска интелигенция. Енциклопедия, С., 1988, с. 354.

⁶ Скалковский, А. А. Болгарския колонии в Бесарабии и Новороссийском крае, СПб., 1848, с. 48.

⁷ Пак там. В този труд се срещат и някои други имена, съвпадащи по-късно с имената на спомоществатели от съответните места. Въпрос е на бъдеще да се уточнят, тъй като понякога тези съпадения предизвикват определени съмнения в идентичността на хората, които носят едно и също име. Извън материалите на Скалковски например определени усложнения съпътстват идентифицирането на Михаил Греков, спомоществател на няколко книги като ученик. По смисъла на списъците е вероятно той да е брат на Димитър Греков и син на Панайот Греков. Ще да е непременно различен от съименика си, достатъчно популярен в националната ни история. За съименика се знае, че известно време учи в гр. Николаев и вероятно тъкмо той е спомоществателят М. Греков в една от книгите с николаевски спомоществатели. Пак той е и издател на една от разглежданите тук книги, но спомоществатели за нея намира в Болградското централно училище, не и в Николаев, пък и не е от този род Грекови. Дали синовете на Панайот по-късно не са приели предишното му прозвище Мумджиоглу в побългарен вид — Мумджиеви? Има книги, където Димитър и Михаил с такава фамилия се появяват заедно в едно населено място. Посочих този пример, за да подчертая още веднъж сложностите по идентификацията на значителна част от спомоществателите дори тогава, когато често пъти звучат познати имената им.